

A MEGÚJÍTOTT FOLYTONOSSÁG

PAPP GYÖRGY

Az MTA elnöksége 1984. április 24-én megadta jóváhagyását *A magyar helyesírás szabályai* tizenegyedik kiadásának közrebocsátására, „hogymódjában megújítva — a magyar írással bárhol a világon foglalkozó egyének és közösségek számára —” irányadóként szolgáljon. Elméletben tehát azonnal, gyakorlatban pedig az új szabályzat forgalmazásának, elterjedésének ütemében, pontot tegyen a korábbi kiadás három évtizede után, hogy a korábbi kilenc szabályzat sorsában osztozva a tizedik is lezárt ortográfiai korszakká váljék.

A reformok, az újítás gondolata nyilván nem máról holnapra fogalmazódott meg, harminc év kellett érlelődéséhez, és legalább olyan indokoltság, amelyre a szabályzat előszava is utal: „1954 óta mind beszélt, mind írott nyelvünk sokat változott”. Igen, a három évtized századunkban nagy idő: népek és kultúrák sokasága, korábban alig ismert szakterületek tömege vált a magyar műveltség szerves részévé; a tömegtájékoztatásba egyre inkább beépülő számítógépes hírközlés (pl. tv-újságok) új közegekben tették próbára írásrendszerünk törvényeit, vagy, ha úgy tetszik, hajlékonyságát.

És ez az újításnak a sok közül csak egyetlen motivációja, amelyekről sem az előszóban, sem pedig az Akadémia elé terjesztett jelentésben (a *Magyar Nyelvőr* 1984/4. számában is megjelent) nem is esik szó. Mint minden egyezményes szabályrendszer, az előző kiadás is összehangolt, de ellentétes tendenciák pillanatnyi nyugvópontját képezte, fonákjáról nézve kompromisszumát: hogy a dz, dzs, bár szavaink egész sorában jelen vannak, mégsem tekinthetők a többi hanggal és betűjelükkel azonos természetűnek, viselkedésűnek (pl. időtartam tekintetében), hogy egy hangnak, a j-nek két jele is van, az imént leírt és a hangként régóta holt *ly*, másrészt két jól elkülönülő hangnak van egyetlen betűjele, mint az *e*, amely egyaránt jelöli az „e”-t, és a zárt *e*-t; hogy a nemzetköziség, az eredeti írás elve és a kiejtés az idegen szavak írásgyakorlatában már régóta különböző hasonltási fokozatokat tükröző szövevény; hogy a

külön- és egybeírás, a magyar nyelv természetéből kifolyólag, hogy a mondatkörnyezetekből kikerülő, szintaktikailag még jelölt egységek összetételé válna állandó folyamat, tételesen nehezen szabályozható részterület stb. Ilyen kérdéseknél remélhető, hogy az idő, a nyelvfejlődés természetes törvénnyé teszi a nem mindenki megnyugvására megfogalmazott szabályokat.

Az időnként szükségessé váló megújítás következő oka a helyesírási szabályzat társadalmi-nyelvi szerepében keresendő, hogy a szó szoros és sajátos értelmében „humánus” felépítmény, mert a valóságban annyi és akkor tekinthető belőle szabálynak, amennyi az írásban magát kifejező ember tudatában életre kel, vagy szilárd törvényként, vagy problémaérzékenységként, hogy az adott kérdésnek utána kell néznie. Ehhez felszínre kell hozni a szabályok logikáját, vagy ami szintén gyakori, utólag kell valamiképpen logikussá tenni őket, s mindig akad efféle tennivaló.

Az előzőekből következik, hogy az új kiadás értékét, változásait is a *mit* és a *hogyan* kérdések, azaz a *szabálytartalom*, illetve a szabályok *megfogalmazása, indoklása* alapján ítéelhetjük meg.

A *mit* kérdése két irányban tagolható tovább:

Szabályoz-e másként bizonyos ortográfiai jelenségeket, tartalmakat, mint a korábbi(ak)?

Szabállyá emel-e korábban mellőzött, mellékesnek tartott kérdéseket?

Az első kérdésre nagyon egyértelmű a válasz. A tizenegyedik kiadásba egyetlen, az ortográfiai rendszer lényegét érintő reform sem került bele. A Helyesírási Bizottság ilyen értelmű álláspontját a következőkkel indokolta meg:

„A helyesírás állandósága, a kikristályosodott írásgyakorlat lényegének fenntartása napjainkban sokkal fontosabb társadalmi érdekké vált, mint bármikor azelőtt.”

„Nem kíván mélyreható reformot közönségünk sem.”

„... a helyesírási módosítások társadalmi feszültségek forrásaivá is válhatnak. Egyes személyek, sőt egész rétegek is hátrányos helyzetbe kerülhetnek amiatt, hogy az újításokról csak késve vagy egyáltalán nem értesülnek... s ezért elszigetelődnek.”

A következő megállapításban munkáló szándékot különösen nagyra értékeljük: „Ez a veszély (ti. az elszigetelődés) a határainkon kívül élő magyarság körében fokozott mértékben jelentkezett volna”. Értékeljük, még ha az imént idézett „késve vagy egyáltalán nem értesülnek” aggályainál mélyebbek is aggodalmaink: milyen vagy számottevő szintű-e egyáltalán a szabályhoz igazodás igénye azoknál a rétegeknél, akiknek nem mindennapi kenyere és foglalatossága az írás? Az „utcai helyesírás”, a mindennapi levelezések hibái igazolni látszanak szorongásunkat.

A reformok tehát elmaradtak, és ez várható is volt. Minél fejlettebbé válik egy nyelvi rendszer, részrendszer, annál inkább óvja rangját is

fémjelző identitását, és óvakodik a hagyományait megbontó intenzív beavatkozásoktól; a külön tanulmányozást érdemlő nyelvészeti indokokról, vagy arról, hogy a többség nem is óhajtja a változásokat, most nincs módunkban szólni. Ezt általánosságban el is kell fogadnunk. Nem lehetett létjogosultságuk az olyan javaslatoknak, hogy a mellékjelezés javára meg kell szüntetni a betűkombinációt, a *ds*-t vissza kell állítani a *dzs* jelölésére, vagy hogy a sematizmus veszélyétől egyáltalán nem mentes „gyakorlati” indokokból ki kellene iktatni a hosszú *í*-t és *ű*-t stb. Az *ly*-nál is becsülendő, hogy egy régebbi nyelvallapotra „emlékezik” írásunk.

Néhány, korábban nem egészen megnyugtatóan tisztázott problémakörnél viszont sokakban felmerült a gondolat, hátha lényeges változásokat is hoz az új szabályzat. Ezekről, és másokról is most csak válogatva, nagy vonalakban szólnunk.

A betűállomány maradt tehát a régi, jeleinek használata is olyannyira, hogy a szavak belsejében a *dz*, *dzs* (nem a szóelemek határán) továbbra is érzéketlen az időtartam (hosszúság, rövidség) különbségeire. Hogy egységes hangot jelölő betűkről van szó, az csak elválasztásukban jutott kifejezésre. Az alapelvek aránya is szinte érintetlen maradt: a kiejtésé, szóelemzésé, hagyományé és az ismét címszerűen is bekerülő egyszerűsítése. Több esetben a magyar kiejtés győzedelmeskedett a korábbi formákhoz képest: *hívó*, *mamut*, *zsúri*, *volfrám*, *nejlon* stb. Máskor az egyik hagyományos tendencia: Kaszpi-tenger (és nem a Kaspi), *sacharin* (és nem *szaharin*).

A kiejtés szerinti írásmód szilárd elve helyesírásunknak. Egyet kell értenünk azzal a megállapítással is, hogy „Szavaink legnagyobb részének köznyelvi kiejtése határozottan megállapítható.” Java részüknek, a szakemberek számára igen, de még a tömegtájékoztatók gyakorlata is azt mutatja, hogy a „szöllő”, „köppeny”, „kőrút” csapdájánál veszedelmesebbek is leselkednek a nyelvünkön beszélőkre és írókra, például a dunántúli „pattogás”, a magánhangzók indokolatlan rövidülése s a mássalhangzók nyúlása, amelynek negatív példáit nem találjuk meg a 17. szakaszban, holott szinte divattá váltak közéleti beszédhelyzetekben is. Meggyőződésünk egyébként, hogy a végleges megoldás a helyesíráson túl, a meghonosodott idegen szavakra is kiterjedő kiejtési szótárban keresendő.

Ismét elodázódott, vagy talán végképp lezárult az ún. zárt *e* jelölésének kérdése is, amelynek ügyét Kosztolányi Dezsőtől Bárczi Gézáig, Kodály Zoltánig sokan pártoltak, s amelynek használata tájainkon szinte általános. Jelének bevezetésében reménykedni nem volt reális, de az elmúlt kiejtési konferencia, tanácskozások, tanulmányok talán többre engedtek következtetni az alábbi, a kérdést kicsit mellékesen kezelő szavaknál: „Bár több nyelvjárásunkban és a köznyelvben is él az ún. zárt *e* hang, helyesírásunk nem jelöli”.

A különírás, egybeírás némi túlzással szinte szabályozhatatlan (az általunk is kifejtett okokból) kérdéskörében tartalmilag az hozott egyszerűsödést, hogy az új szabályzat csak a három vagy annál több szóból álló, hat szótagnál hosszabb szavaknál írja elő a kötőjeles írásmódot, s nem bocsátkozik a tagok származásának kérdésébe. Így: *akumulátor-telep, alumíniumedény, földmunkásmozgalom*, más esetekben viszont az összetétel tagjainak önállóságát hangsúlyozza az előzőnél következetesebben: *Amerika-barát, Mars-lakó* (a korábbi amerikabarát, marslakó alakok helyett).

Bennünket közelebről érintő változás történt az idegen közsavak és tulajdonnevek írásában. A tizenegyedik kiadás elismeri a szerbhorvát nyelv latin ábécéjét a cirillel egyenlő, a nyelvterület minden jelenségére kiterjedő írásmódjának. Igaz, csak hallgatólágosan, a példákban (amelyek között van egy általunk sosem látott, a Đurađ helyett betévedt *Đorđe Branković*, a Brankovics György eredetijeként): *Krleža*, de *Njegoš* is, vagy éppen tiltásként: „... Karadžić helyett Karadzšity v. Karadzšics írása teljességgel helytelen.”

Mindez így következetes; korábbi megoldatlansága hívta életre a *Jugoszláviai függetléket*, de épp ezért talán hangsúlyosabbá kellett volna tenni a változást.

Apró, a következetességet érvényesítő változások vannak máshol is. Most már a nagy októberi szocialista forradalom és a nagy honvédő háború a helyes, kis kezdőbetűvel, mint ahogy — már korábban is kis kezdőbetűvel írtuk — a honfoglalás, a mohácsi vész. Bővült a rövidítések példaanyaga is, főleg az időközben nemzetközivé vált mértékegységek területén (J joule, K kelvin stb.).

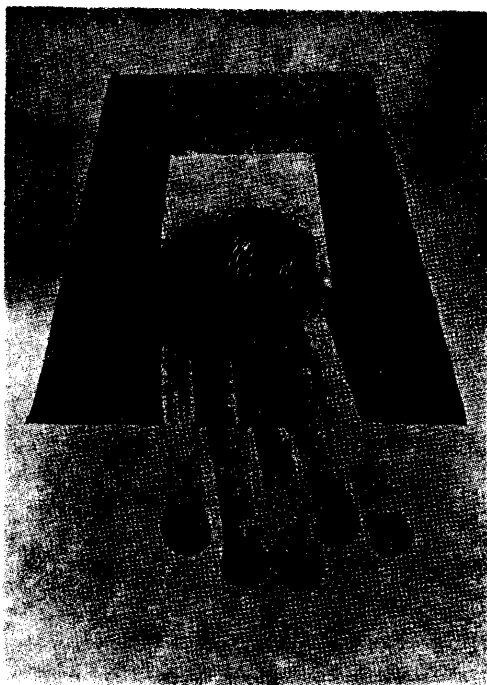
Az új kiadás korábban alig érintett kérdéseket is szabályoz. Külön pontok vonatkoznak a márkanevekre, kitüntetések és díjak nevére, a tulajdonnevek köznevesülésére stb. S érint olyan problémákat is, a szabállyá emelés igényével, amelyek már nem elsősorban helyesírásiak, az például, hogy a *fenség, föntség* közül ezután csak a *fenség* az elfogadott, a *bandzsál* helyett a *bandzsa* stb. Olyan döntések ezek, amelyeknek az írásképek csak tükrözik.

A fentiek már a szabályozás mikéntjét, az indoklás logikáját, a szabálypontok tagolását is érintik. Fontos szempont egy szabályzatban, hogyan tükröződik a nyelv egészének és a helyesírásnak a viszonya, illetve a nyelv, sőt, az élőbeszéd elsőbbsége, és hogy hozzá képest az írásképek másodlagos leképzés, nem lehet önelvű, öntörvényű, hanem — és ez ennek a szabályzatnak is a koncepciója — az eleven emberi közlést kell szolgálnia, felidézhetővé tennie.

Az élő, fejlődő nyelv elsőbbségének elismeréséből sok minden következik, pl. a szabálypontok rugalmas, az elkövetkező közlési helyzetekre is gondoló megfogalmazása, amit számos pontban megtalálunk, néhol elevenebben, mint szeretnénk. Még stíláriis megfontolásokból sem veszély-

telen egyéni belátásra bízni, mikor udvarias, és mikor bizalmas egy levél, és írhatom a megszólítás tagjait nagy vagy kis kezdőbetűvel. Az olyan megjegyzéseknek pedig éppen semmi értelmét nem látjuk, hogy „terjedőben van”, „újabbban terjedőben van”, pl. a dátum kötőjeles tagolása. Ha szabályos — de aligha az —, akkor szentesítsük, ha nem, szót sem kellene róla ejteni, mert csak zavart kelthet.

Számos kérdésről lehetne még a bemutatás kapcsán szólni, így arról a kifejezetten grammatikai és nem általánosabb tartalmakhoz, információkhoz kötődő fogalmi apparátusról, amely a szabályok logikáját magyarázza, de mindezek inkább már szűkebb szakmai köröket érintő kérdések. A lényeg az, hogy megújult helyesírásunk, s szabályai jobbak, emberközelibbek, mint azelőtt. Új szabálytartalmakat, megközelítéseket is vártunk, de lehet, hogy a jövő ezt igazolja: a megújult folytonosságot.

Jozef Klátik: Dohányzók, 1979